

Tupa täynnä teoriaa.

Matti O. Hannikainen, Mirka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.): **Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa.** Gaudeamus 2018. 341 s. ISBN 978-952-495-459-4

Menneisyyden rakentajat -teoksen tarkkaan muotoiltu alaotsikko kuvaa harvinaisen täsmällisesti teoksen sisältöä. Käsittelyssä eivät ole teoriat historiantutkimuksesta, vaan teorioiden käyttö tutkimusta tehtäessä. Toimitettu kokoelmateos koostuu kolmestatoista artikkelista ja loppusanoista. Kirjoittajat ovat kaikki historioitsijoita, jotka ovat omissa töissään ajautuneet pohtimaan teorioiden hyödyllisyyttä omalle tutkimukselleen. Artikkelit vaihtelevatkin laajemmista katsauksista hyvin henkilökohtaisiin kuvauksiin tutkijoiden ponnistelusta ymmärtää lähdeaineistojaan. Samoin teoksessa esiintyy hyvin eri ”kokoisia” teoriota. Mirka Danielsbacka esimerkiksi käyttää omassa artikkelissaan kaikkeen elolliseen liittyvää evoluutioteoriaa ja sen tarjoamaa superpitkää näkökulmaa muun muassa Jatkosodan sotavankikuolleisuuden ymmärtämiseen. Skaalan toisessa päässä voidaan nähdä olevan esimerkiksi ne tilastolliset mallit joita Mikko Tolonen ja Leo Lahti käyttävät hyvin tarkkaan valmistellun datan analyysiin digitaalista historiaa käsittelevässä artikkelissaan. Pelkkä teorian laajuus ei siis yksinään toimi indikaattorina sen mahdollisesta hyödystä historiantutkimukselle.

Teoksessa ei pureuduta historianfilosofian perinteisiin teemoihin (esim. historian ja todellisuuden suhde), vaan keskiössä on käytännön historiantutkimus ja erilaisten teorioiden ja käsitteiden nivoutuminen osaksi empiiristä tutkimusta. *Menneisyyden rakentajat* ei olekaan historianfilosofinen teos siinä perinteisessä merkityksessä, jossa historianfilosofia usein nousee esiin keskusteluissa, vaan pikemminkin arvokas kokoelma suomalaisten nykyhistorioitsijoiden käsityksiä teorian merkityksestä omalle työlleen. Sen sisältämät artikkelit eivät tavoittele yhtenäistä kuvausta teorioiden käytöstä historiantutkimuksessa, vaan tarjoavat laajan kattauksen erilaisia tutkimuksia, joissa teoriat ovat olleet merkittävässä roolissa. Samalla teos avaa myös sitä yhteiskunnallista ympäristöä, jossa historiantutkimusta nykypäivänä tehdään. Esimerkiksi Antti Malinen ja Kirsi-Maria Hytönen huomasivat työskennellessään osana Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvitystyötä Suomen ensimmäisen lastensuojelulain aikaina koetuista epäkohdista, että tiedollisten intressien lisäksi selvityksessä oli mukana keskeisesti

myös moraalinen tavoite tunnustaa menneet vääryydet ja tavoite kehittää lastensuojelun nykytilaa (s. 135). Samoin ajatus yksinäisestä historioitsijasta puurtamassa aineistojensa parissa on murtumassa, kun esimerkiksi digitaalihistorian käyttämien massiivisten datamäärien analysointiin tarvitaan niin historian kuin datatieteenkin ammattilaisia.

Teoksen läpäisee yksi historianfilosofisesti hyvin perinteinen ja perustavanlaatuinen kysymys, johon kaikki kirjoittajat omalla tavallaan palaavat: Kuinka sovittaa yhteen laajempi teoreettinen ymmärrys ilmiöistä ja rakenteista ja historiallisten tapahtumien ainutkertaisuutta korostava empiirinen tutkimus?

Teoksen seitsemäätoista kirjoittajaa yhdistääkin näkemys, että teoriat ovat historiantutkimuksen kannalta hyödyllisiä ajatusrakenteita, jotka eivät kuitenkaan yksinään riitä tutkimuksen perustaksi. Eli, kuten teoksen toimittajat johdannossaan huomauttavat, teoriat eivät tarjoa tutkijalle valmista metodologiaa, jonka avulla menneisyyttä tulisi yrittää ymmärtää. Ne eivät ole valmiita malleja historiantutkimuksen tekemiselle, vaan historioitsijan täytyy tunnistaa omalle tutkimukselleen hyödylliset teoriat ja laajentaa niiden kautta omaa aineistoanalyysiaan.

Eroja kirjoittajien välillä löytyy kuitenkin näkemyksistä siitä, miten teorioiden hyödyllisyys historiankirjoitukselle lopulta muodostuu. Esimerkiksi Juha Siltala argumentoi omassa artikkelissaan, kuinka ”käyttäytymistieteellisiä toistuvuuksia on mahdollista yhdistää historiallisiin tapahtumiin, jotka eivät sellaisenaan toistu” (s. 50). Siltala korostaakin, että historiallisten tapahtumaketjujen ainutkertaisuus perustuu yleistettävien rakenteiden yhdistelmiin ja törmäyksiin, jotka johtavat yllättäviin lopputuloksiin. Eli ilman yleistettäviä rakenteita ei olisi ainutkertaisia tapahtumasarjojakaan. Osa kirjoittajista taas painottaa teorioiden kykyä avartaa historioitsijan itsensä kykyä löytää uusia katsontakantoja oman tutkimusaineistonsa analysointiin. Keskeisenä tässä prosessissa on historiallisten aineistojen ja laajempien teorioiden yhteensopimattomuus, joka pakottaa historioitsijan pureutumaan niihin yksityiskohtiin ja historiallisiin ainutlaatuisuuksiin jotka eivät suoraan sovi teorian tarjoamaan kuvaukseen ilmiöstä. Kuten Tuomas Tepora asian omassa artikkelissaan asian ilmaisee: ”Teorioiden haastamiseen historia soveltuu mainiosti, sillä menneisyys ei koskaan taivu minkään yhteiskuntatieteellisen tai vaikkapa psykologisen teorian orjalliseen noudattamisen asettamiin

kahleisiin” (s. 90-91). Tepora käy läpi tunteiden historiaa ja kuinka erilaiset teoreettiset näkökulmat ovat vaikuttaneet käsityksemme siitä mitä tunteet ylipäätään ovat. Historian ja tunteiden monimutkainen suhde ei rajaudukaan hänen artikkelissaan käsittelemään tunteita ainoastaan tutkimuskohteena vaan hän kyseenalaistaa myös historioitsijoiden usein oletetun ja paradoksaalisena näyttäytyvän ”kiihkottoman” suhteen menneisyyteen.

Anu Lahtinen puolestaan onnistuu tiivistämään omassa, Judith Butlerin performatiivisuuteen keskittyvää sukupuolen teoriaa ja yleisemmin sukupuolen historiaa käsittelevässä, artikkelissaan koko kirjan keskeisen teeman yhteen lauseeseen: ”Teorian ja empirian ristiveto on historian tutkimukselle tyypillinen ongelma” (s. 184). Hänen mukaansa tämä kumpuaa historioitsijoiden työnkuvasta, jossa etsitään usein ”tietyn ajanjakson erityispiirteitä ja muutoslinjoja”. Teoriat ovatkin hyödyllisimmillään historian tutkimuksessa silloin, kun ne operoivat tutkimuksen apuvälineinä eivätkä tutkimuksen lähtökohtana. Ville Kivimäki on samoilla linjoilla kerratessaan oman väitöskirjatutkimuksensa kohtaamia haasteita. Hän on käyttänyt muun muassa traumaperäisen stressihäiriön määritelmää tarkastellessaan rintamamiesten kohtaamia mielenterveysongelmia. Hän kuitenkin kyseenalaistaa ajatuksen menneiden ihmisten diagnosoinnin hyödyllisyydestä historian tutkimukselle (s. 102) ja päätyy näkemykseen että teoriat ovat hyödyllisimmillään silloin kun teoria laajentaa tutkijan omaa ajattelua ja ”ohjaa tutkijan katsetta löytämään yhtymäkohtia aluksi täysin irrallisilta näyttävien ilmiöiden välillä” (s. 110).

Teoksen artikkelien välillä näkyy myös historian tutkimuksessa tapahtunut muutos. Emeritusprofessori Jorma Kalelan kuvaus hänen nuorena tutkijana kohtaamistaan väitteistä historian teoriattomuudesta alleviivaa eroa oppialan nykytilaan. Ajallisesti Kalela sijoittaa historian tutkimuksen muutoksen 1900-luvun viimeiselle neljännekselle, jolloin esimerkiksi lähdeaineistojen käyttöä koskeva ajattelu mullistui. Lähteitä ei hahmoteltu enää vain luotettava – epäluotettava mittarilla vaan siirryttiin pohtimaan eri tyyppisten lähdeaineistojen tarjoamia mahdollisuuksia. 2000-luvun akateemiseen historiatutkimukseen kasvaneet nuoremmat tutkijasukupolvet eivät (onneksi) enää ole joutuneet taistelemaan teoria-ajattelun puolesta. Tämä näkyy esimerkiksi Kivimäen huomiossa että: ”Historiantutkimukselle on ollut tyypillistä teoreettisten ja metodologisten käsitteiden omaksuminen muilta ihmistieteiltä” (s. 94). Enää ei

ole tarvetta argumentoida (yleisesti) teorioiden käytön puolesta historian tutkimuksen yhteydessä, vaan on yleisesti hyväksyttyä, että historiantutkimus käyttää muilla aloilla kehitettyjä teorioita edistääkseen menneisyyden ymmärrystä. Samalla keskustelu on siirtynyt yleiseltä tasolta yksityiskohtaisempiin kysymyksiin siitä, millä teorioilla tai käsitteillä saadaan eniten irti mistäkin lähdeaineistoista.

Teoreettisen ajattelun arkipäiväistyttyä historiantutkimuksessa huomio on kiinnittynytkin kasvavissa määrin käsitteisiin. Käsitteet jäsentävät menneisyyttä ja linkittyvät keskeisesti teoreettiseen ajatteluun. Viisi teoksen artikkeleista keskittyykin käsitteisiin ja niiden käyttämiseen tutkimuksessa. Sopivien käsitteiden soveltaminen menneen ymmärtämiseen voi kuulostaa itsestään selvyydeltä, mutta kuten Ville Yliaska omassa artikkelissaan toteaa: ”Yksi näkökulma on se, että menneisyyden tapahtumien käsitteellistäminen on itsessään jo teoretisointia” (s. 153). Hän itse tutki ”new public management” ajattelun vaikutusta Suomen lähihistoriassa toteutettuihin hallintouudistuksiin ja päätyi sekä tutkimaan, että käyttämään tutkimuksen apuna julkisen valinnan teoriaa. Tällöin teoria toimi kaksoisroolissa sekä aatehistoriallisen analyysin kohteena, että apuvälineenä hallintouudistusten ymmärtämiseen.

Teorioiden ja käsitteiden käyttö historiantutkimuksessa onkin pääsääntöisesti hyvin pragmaattista – käytetään niitä käsitteitä, joilla saadaan tolkkua aineistosta. Tätä ei kuitenkaan voida tehdä pysähtymättä pohtimaan, minkä muotoisiin ja kokoihin paloihin käytetyt käsitteet (menneen) maailman pilkkovat. Matti O. Hannikainen käykin tätä problematiikka läpi omassa artikkelissaan, jossa esimerkkitapauksena toimii Lontoon viheralueiden historia. Hänelle haasteeksi nousee sekä viheralueiden yhtenäisen määritelmän puuttuminen, että ympäristöhistorian ja kaupunkihistorian käsitteistön yhteensovittaminen.

Kaiken kaikkiaan *Menneisyyden rakentajat* on mainio kokoelmateos, joka osoittaa että ”teoriatonta historiaa” on nykypäivän akateemisesta tutkimusympäristöstä turha etsiä. Samalla teos herättää lukijan myös pohtimaan historiantutkimuksen ja ympäröivän yhteiskunnan suhdetta. Kuinka esimerkiksi suuremmat yhteiskunnalliset trendit ja uudet teknologiat vaikuttavat historiantutkimuksen aiheisiin ja tutkimuksessa käytettäviin käsitteisiin, tai kuinka lähihistorian tutkimus vaikuttaa ymmärrykseemme nyky-yhteiskunnan tilasta.

Ilkka Lähteenmäki FT

Oulun yliopisto